

The conditions and the process of forming the regional policy are analyzed and its role in civil society. The author considers the problem of regional policy and determines the increase of its efficiency by working with local authorities and representatives of the regional business.

Keywords: regional policy, civil society, region, community, regional development.

УДК 316

ББК С5

Василь Климончук

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ПРОСТІР УТВЕРДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ФОРМ ПОЛІТИЧНИХ СВОБОД В УКРАЇНІ

Становлення української державності проходить через складний процес утвердження сучасних форм політичних свобод. Щоб визначити ступінь розвиненості (чи не розвиненості) громадянського суспільства в Україні, необхідно дати відповіді на такі актуальні питання: які інститути громадянського суспільства з'явилися в Україні за період незалежності, як держава взаємодіє з інститутами громадянського суспільства, чи створює сприятливі умови для їх існування, чи визнає їх автономність, як реагує на їхні вимоги, як інститути громадянського суспільства впливають своєю діяльністю на зміни в суспільній свідомості й політичній культурі.

Ключові слова: громадянське суспільство, політичні цінності, політичні свободи, громадські організації, політичні партії.

Дослідження сутності політичної свободи належить до актуальних проблем, що засвідчує низка обставин науково-гносеологічного, онтологічного, культурно-історичного характеру. Адже людська свобода – єдиний універсальний індикатор визначення стану, рівня розвитку, а головне – ефективності функціонування всієї системи суспільно-політичних відносин, влади, дії політичних інститутів, різноманітних норм, законів, функціональної придатності політичної системи, громадянських основ буття.

Така постановка проблеми визначає актуальність заявленої в назві статті теми, де доведено, що політичні інститути й інституції, об'єднання громадян та інші ланки системи політики й громадянських відносин акумулюють і формують процесійність політичних свобод, вибудовуючи нормативні межі їх здійснення, засоби обов'язкового забезпечення ними суспільства, тобто можливість реалізації інтересів і ціннісних переконань, котрі декларує певна історична доба. Акцентовано на тому, що без політичної свободи в суспільстві може бути мова про “уявний конституціоналізм”, формальну демократію, її зовнішні, офіційні атрибути.

Мета статті – проаналізувати принципи, котрі визначають темпи, динаміку, зміст формування свободи на індивідуальному й компоративному рівнях і на рівні конституційних означень людського буття. Останнє має значення, оскільки політичні інститути та їхні способи й технології репрезентації свобод є своєрідними критеріями стану сформованості, системності й практичної дієвості як свобод, сформованих на рівні людських відчуттів, так і свобод, декларованих політичними програмами, теоріями.

Аналіз поглядів на сутність громадянського суспільства належить до кола дослідження зарубіжними й вітчизняними науковцями. Дискусії навколо цих питань розпочалися з появою праць Дж.Локка, Ш.Монтеск'є, Т.Пейна, Ж.-Ж.Руссо, А.Сміта, А. де Токвіля, А.Фергюсона, надалі – Е.Арато й Дж.Когена, Дж.Александера, Ю.Габермаса, Дж.Кіна, Р.Патнема та ін. Упродовж останніх десятиріч істотно посилилася наукова зацікавленість проблемами становлення та розвитку громадянського суспільства. У цьому сенсі виокремлюються наукові доробки Г.Алмонда, С.Верби, Ч.Мерріама, Г.Екстайна, Р.Інглхарта, Д.Елазара, М.Томпсона, Р.Елліса, А.Вілдавського, Ф.Хьюнкса та Ф.Хікспурса. Особливе місце в дослідженнях соціокультурних систем, що важливо для розуміння громадянського суспільства, посідають розвідки М.Вебера та П.Сорокіна.

У сучасних умовах теорія громадянського суспільства важлива для осмислення шляхів і способів демократичної трансформації в Україні. Проблеми громадянського суспільства розглядаються в працях таких українських учених, як Є. Головаха, В. Горбатенко, А. Колодій, І. Кресіна, Ф. Рудич, М. Рябчук, В. Степаненко, Г. Щедрова та ін.

Віддаючи належне науковій і практичній значущості розвідок, зауважимо, що в дослідженнях громадянського суспільства більше питань, аніж відповідей, особливо тоді, коли це стосується транзитних систем, де формуються основи демократії. Якщо парадигми демократії (або радше – процесу демократизації) і ринкової економіки достатньо усталені та поширені в українському теоретико-методологічному дискурсі, то концепція громадянського суспільства ще й досі залишається недостатньо розвинутою, а її вживання – вузькоприкладним.

На думку відомого фахівця в царині загальної соціальної теорії Ю. Резника, коли систематизувати всі наукові уявлення про громадянське суспільство як особливу сферу соціуму, то можна отримати декілька “змістовних полів”, що його характеризують. Серед них на особливу увагу заслуговує вільна автономна громадськість, яка уособлює різноманітні, незалежні від держави, суспільні інститути й організації [17, с.151].

Аналіз літератури дає підстави сформулювати підходи до поняття громадянського суспільства. Перший підхід – “наївно-утопічний” – розглядає громадянське суспільство своєрідною панацеєю від усіх проблем соціально-політичного й економічного життя країни, що утверджується як автоматична паралель розвитку демократії. Таке розуміння громадянського суспільства не витримує жодної критики: адже коли все відбувається автоматично, то чи доцільно розглядати певні політичні, правові, законодавчі дії з метою формування такого суспільства?

Другий підхід – політико-прагматичний – використовує ідею громадянського суспільства лише як один із чинників політичної боротьби у вищих ешелонах державної влади. Звідси й численні некритичні оцінки та прогнози стосовно ступеня розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. Небезпека такого підходу полягає в тому, що він повністю відкидає соціально-економічні показники, не звертає уваги на гармонійне поєднання громадянського суспільства та правової держави, проблеми правового забезпечення й замінює їх питаннями державно-політичного регулювання.

Третій підхід – юридичний. Для представників цього напрямку, попри методологічні відмінності в тлумаченні сутності й механізмів дії громадянського суспільства, характерна спрямованість на об’єктивне, чіткіше й адекватніше розуміння феномену громадянського суспільства [20, с.22–23]. Однак такий підхід формалізує дослідження громадянського суспільства, бо розглядає його крізь призму правових систем.

Сучасні дослідники Е. Арато та Дж. Коген вирізняють громадянське суспільство, ґрунтоване на праві вільного спілкування, громадських об’єднань і рухах; політичне суспільство, основу якого становлять виборче право та політичні партії; економічне суспільство, базою котрого є форми власності та суто економічні об’єднання [2, с.174]. Вони розмежовують громадянське суспільство на таке, що має зрілі, інституціалізовані форми, і громадянське суспільство як рух від його початкової стадії – зародження, відродження, становлення.

В інших дослідників поняття громадянського суспільства охоплює всю соціальну структуру, що координує свої дії через низку добровільних асоціацій. Вони вбачають у громадянському суспільстві чинник впливу на державну політику, політичний процес у суспільстві [30, с.68].

Більшість науковців застосовує поняття громадянське суспільство для вивчення неполітичної частини суспільної системи й у такий спосіб розмежовує суспільство й державу. Причому політичне суспільство окреслюється як взаємини громадян із державною владою (центральною й місцевою), громадянське суспільство – як взаємини

громадян між собою (поза сферою родинних, дружніх та інших суто приватних відносин). Із запропонованої схеми часто випадає суспільний феномен – “нація”, яка, по суті, є сполучною ланкою між політичним і громадянським суспільством. У зв’язку із цим, поза межами дослідження залишаються духовні та моральні основи життя, без котрих не може існувати жодне суспільство.

У вітчизняній науці правове розуміння громадянського суспільства розкриває І.Кресіна. “Громадянське суспільство, – наголошує вона, – не є інституційним феноменом поряд із такими однопорядковими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація. Це не утворення, яке в інституційному сенсі чимось відрізняється від суспільства як соціального феномена. Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов’язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб’єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства” [9, с.3].

Соціологічне визначення поняття “громадянське суспільство” дає В.Степаненко й розуміє його як символічне поле, розгалуження соціальних інститутів, практик і цінностей, котрі охоплюють комплекс основних соціальних характеристик і параметрів суспільної життєдіяльності, що відокремлена від держави та самоорганізована. Це, вважає він, – комплексний соціокультурний і суспільно-політичний феномен, який містить у собі наявність і розвиненість: 1) *соціальних інститутів* (незалежні медіа; громадська думка; добровільні асоціації й об’єднання громадян; принцип верховенства права, реалізований у рівності громадян перед законом і в реальному доступі громадян до правової справедливості; структурованої й інституалізованої політичної опозиції; системи зовнішнього громадського контролю за владою на всіх рівнях, у тому числі незалежний прокурорський нагляд, парламентські комісії, парламентські й громадські аудиторсько-контрольні комісії; правозахисні організації – “сторожові собаки суспільства”); 2) *соціальних практик* (суспільна активність громадян, що не обмежується участю у виборах; громадських рухів; ініціативних груп; громадянська залученість до добровільних суспільних, почасти неформалізованих і “віртуальних” (наприклад, через Інтернет) об’єднань; поінформованість – знання місцевих та загальнонаціональних новин; права культура й уміння застосовувати правозахисну та судову системи; діяльність незалежних правозахисних недержавних організацій; лобіювання суспільно значущих ініціатив); 3) *суспільних цінностей і чеснот* (плюралізм, толерантність, довіра до співвітчизників та суспільних інститутів, здатність до компромісів без утрати гідності, самоповага, ввічливість, громадська солідарність і взаємодопомога) [22, с.169–183].

Політологи розглядають громадянське суспільство як особливу, недержавну систему суспільних структур, інститутів, відносин, котрі виражають усе наявне розмаїття цінностей, інтересів і потреб людей. За Б.Кухтою, “громадянське суспільство – це не так діяльність і функціонування різних інститутів, як самодіяльність громадян, що вступили й уклали певний союз, висунувши спільні цілі, і навіть певну єдину мету, ідеал, що притягує всіх і підтримується всіма” [11, с.109–110]. Згідно з висновками О.Токовенка, громадянське суспільство є базовою інституцією ліберального політичного ладу. Специфічні риси його функціонування передбачають реалізацію прав громадян на свободу слова відповідно до настанов доброї волі та розумності [24, с.273].

Звернемо увагу: суспільство може називатися громадянським лише тоді, коли в ньому не тільки функціонують добровільні асоціації та громадські інституції, а й панують цінності громадянської культури; спілкування ж відбувається на засадах довіри й толерантності. Тобто громадянське суспільство не можна “побудувати” як щось нове поряд із негромадянським. Його можна утверджувати як нову якість політично органі-

зованого суспільства, як середовище демократії, свободи та відповідальності за долю держави й нації.

Дотримуємося думки Ф.Рудича про те, що сутність громадянського суспільства розкривають такі основні параметри: у політичному відношенні формою існування громадянського суспільства є демократія (діють механізми загальних і рівних виборів, розподілу функцій влади, примат права); в економічному сенсі громадянське суспільство є системою ринкового типу, в основі якої – приватна власність; з огляду соціальної структури для громадянського суспільства властива багатоманітність соціальних груп і прошарків, проте його соціальною базою є середній клас; у духовному плані громадянське суспільство характеризується плюралізмом ідей та думок, толерантністю, критичним ставленням до дійсності, раціоналізмом і гуманізмом [5, с.14]. У зв'язку із цим, А.Токвіль наголошує: “Демократію забезпечує насамперед морально-інтелектуальний устрій народу, а вже потім – законодавство” [26, с.158].

У контексті предмета нашого дослідження суттєвою прикметою громадянського суспільства є те, що свобода (а не свавілля) – основа буття в такому суспільстві. Утвердження громадянського суспільства в країнах, які стали на шлях демократичного розвитку, – складна й тривала справа. Дж.Кін стверджує: “Народження та відродження громадянського суспільства завжди пов'язане з небезпеками. Воно дарує свободу деспотам та демократам рівною мірою... Незріле громадянське суспільство може перетворитись на поле битви, на якому завдяки правам і свободам лисиці насолоджуються свободою полювання на курей” [8, с.51].

Громадянське суспільство, правова держава є простором реалізації головної мети суспільного життя – розвитку людини, реалізації її економічних, політичних, соціальних і духовних прав та свобод. Рівень розвитку людини, забезпечення її прав і свобод – реальний критерій суспільного розвитку; усі інші критерії допоміжні, додаткові. “Людська особа як індивід, – аргументує Ж.Марітен, – існує для політичної цілості, а політична цілість існує для людської особи як особи. Проте людина аж ніяк не призначена для держави. Держава існує для людини” [12, с.466].

Держава не тільки взаємодіє, а й підпорядковується громадянському суспільству, спрямовує діяльність на створення рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості. Держава не втручається в справи людини й суспільства, а лише за дорученням народу здійснює правне регулювання суспільних відносин, забезпечує належний порядок у суспільстві.

Часткове передання окремих функцій від органів державної влади до інститутів громадянського суспільства забезпечується участю в наданні адміністративних послуг на підставі повноважень, наданих законом або нормативно-правовим актом; залученням до надання соціальних послуг; виконанням спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного й соціального спрямування та ін.

Що менше держава втручається в регламентацію суспільного й особистого життя людей, то розвиненішим є громадянське суспільство. У цьому випадку громадянин повинен бути готовим “служити суспільству проти держави, яка є лише чимось на зразок юридичного панцира, певною зовнішньою формальністю в житті суспільства” [13, с.136–137].

Сучасна демократія – це складна мережа інститутів із різноманітними каналами представництва й центрами владного прийняття рішень. Її найголовніша складова – громадянство – не зводиться тільки до періодичного голосування на виборах. Як зауважує Е.Сміт, рівність прав і обов'язків, утілена в спільному громадянстві, нестача бар'єрів для географічних і соціальних пересувань, притаманна умовам проживання на одній території, заклики до активної участі в громадянських справах, а надто наголос на стандартизованій державній, громадянській освіті – усі ці риси громадянського суспільства сприяють реалізації інтересів і вимог громадян [21, с.129].

Дотримуємося думки Т. Андрущенко, яка доводить, що демократія як стан розвитку суспільства утверджується на ґрунті індивідуальної свободи людини насамперед в економічній сфері. Тому економічна демократія передре політичній. В Україні на сучасному етапі демократія в суспільно-політичному житті запроваджена саме як процедура. Для формування ж демократії як політичного режиму однієї лише волі народу недостатньо [12]. Досліджуючи цю проблему, вітчизняні вчені зазначають, що до обов'язкових умов становлення демократичного режиму в Україні належать: а) високий рівень розвитку ринкової економіки; б) наявність середнього класу; в) цілеспрямована демократична політика держави; г) утвердження інститутів громадянського суспільства [15, с.415–418].

Становлення громадянського суспільства в сучасній Україні пов'язане із суперечностями стосовно основи, на якій його розбудовувати: 1) на традиціях напівколоніального народу, додавши до них традиції Київської Русі, козаччини; 2) на традиціях суспільного життя радянського періоду; 3) на традиціях і нормах функціонування сучасних західноєвропейських країн, інтегруватися з котрими прагне Україна [14, с.89]. Незалежно від суб'єктивних намірів політиків у вільному суспільстві всім традиціям відкритий шлях. Тому в Україні формується громадянське суспільство, яке є специфічною українською моделлю.

Громадянське суспільство навіть у розвинутих демократіях не видається фіксованим раз і назавжди досягнутим станом; це – процес, що потребує суспільно-громадянських зусиль із його підтримки та відтворення в нових актуальних формах. Натомість характерною особливістю суспільств, котрі розвиваються демократичним шляхом, є проблема формування громадянського суспільства. Різність цих соціально-політичних і культурних контекстів і завдань пояснює, наприклад, чому майже однаковий, невеликий прошарок суспільно активних та небайдужих громадян є достатнім для підтримки громадянського суспільства сталих демократій, хоча поки що не приводить до якісних змін стосовно впливу громадськості на прийняття суспільно-політичних рішень у пострадянських країнах [22].

Одна з особливостей посткомуністичних трансформацій полягає в тому, що держава суттєво випереджує суспільство за рівнем дієздатності й фактично пригнічує його. В Україні в перші роки незалежності також відбулося “одержавлення демократії”. Унаслідок цього суспільство виявляється неспроможним самостійно формулювати проблеми, котрі потребують ефективного вирішення, а держава бере на себе не лише власні функції, а й функції суспільства. Отже, держава “поглинає” суспільство. Виникає специфічна ситуація, коли держава повинна цілеспрямовано сприяти або, принаймні, не перешкоджати становленню громадянського суспільства, тобто проводити в певних сферах невластиву їй політику самообмеження [10, с.26–27]. Тому утвердження громадянського суспільства в Україні супроводжується протидіями держави.

Громадянське суспільство існує як намір, задекларований Конституцією України, гасло політиків та суспільних діячів, поняття, котрим оперують науковці. Зазначимо, що невідповідність між бажаними, конституційно визначеними нормами й політичною реальністю в науковій літературі отримала назву “уявного конституціоналізму”. Хоча Конституція України задекларувала низку економічних, соціальних та культурних прав і свобод, однак їх реалізація ускладнена. Дотримуємося думки М. Давидової про те, що утвердження конституційних норм в Україні гальмують такі обставини: а) неповага до закону й права, посилення правового нігілізму; б) розуміння демократії як уседозволеності й ототожнення її з анархією; в) низький рівень фаховості політичних діячів; г) “уявний конституціоналізм” [12]. Додамо ще фактор зниження довіри до конституції як гаранту свободи, зумовлений її декларативним характером [27, с.54–64].

Інституційною основою громадянського суспільства постає так званий третій сектор. Особливість цієї системи полягає в тому, що вона розкриває спосіб утворення й

функціонування незалежних від держави та комерційних структур об'єднань громадян, здатних захищати свої інтереси як один перед одним, так і перед державою та бізнесом [26, с.11]. Зауважимо, що, відповідно до Закону України "Про об'єднання громадян", до них належать громадські організації та політичні партії.

Станом на 16 липня 2012 р., за даними Міністерства юстиції, в Україні офіційно зареєстрована 201 політична партія, а за станом на 27 січня 2012 р. у державі налічувалося 3 526 громадських організацій.

Організації громадянського суспільства забезпечують: надання якісних та економічно ефективних соціальних послуг, у тому числі таких, котрі не можуть забезпечити ні держава, ні комерційні організації (переважно через вироблення інноваційних підходів до гарантування таких послуг); організацію громадян для самостійного задоволення їхніх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат держави; поширення благодійництва й надання адресної та оперативної благодійної допомоги; неполітичне, тобто без мети здобуття політичної влади, репрезентування та просування інтересів різних груп населення й серед безпосередньо громадян, і в комунікації з політичними акторами; участь в ухваленні рішень і забезпечення в такий спосіб більшої ефективності рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп; громадський контроль за владою та боротьбою з корупцією. Діючи в такий спосіб, інституції громадянського суспільства нейтралізують патерналістські очікування громадян, підтримують і відтворюють демократичну політичну культуру, а також відіграють помітну роль у забезпеченні суспільної стабільності [3, с.5–6].

У структурі громадських організацій за спрямуванням і видами діяльності найбільша питома вага припадає на фізкультурно-спортивні й оздоровчі об'єднання (16,2%). Відтак у рейтингу громадської активності посідають місце об'єднання професійної спрямованості, молодіжні організації (відповідно 10,7 та 10,3% від загальної кількості громадських організацій). Серед поширених організацій вирізняємо об'єднання ветеранів та інвалідів – 8,8%, освітні, культурно-виховні – 5,5% [4, с.8–9].

За результатами перевірок упродовж 2010 р. Міністерство юстиції підготувало акти про відсутність 65% громадських організацій. Більше того, різноманітні добровільні асоціації створюються почасти не з волі активних, свідомих громадян, а на підтримку й за кошти політичних партій і великого бізнесу.

Наразі тільки 2% українців є членами громадських організацій, а 82% узагалі не беруть участі в діяльності інститутів громадянського суспільства. Лише 11,6% українців вважають себе залученими до активної громадської діяльності, супроти 76,2%, котрі не виявляють громадської активності. Натомість у 2004 р. тільки 5% населення України вважали себе залученими до такої активності. Отже, зародковий стан громадянського суспільства в Україні суттєво перешкоджає демократизації всієї політичної системи [31].

Наголосимо, що без забезпечення прав і свобод людини неможливі досягнення демократії, побудова правової держави та соціально-економічне процвітання. Громадянське суспільство не стане тривким доти, доки його не підкріплено вільними, рівноправними та заможними громадянами. Сила суспільства ілюзорна, коли саме суспільство є лише знаряддям для аристократичних, партійно-номенклатурних або бюрократично-олігархічних еліт. У сучасній Україні навіть у сфері політичних прав і свобод людини, де насправді зроблено вагомий крок на шляху перетворення людини з партійно-державного підданого, скаржника та прохача на громадянина, усе-таки спостерігається невідповідність юридичних декларацій і практики. Конституційне право громадян на участь у справах держави, крім задіяності у виборах, зводиться головню до обмеженої інформаційно-консультативної участі. Набагато гірші справи із соціально-економічними правами (трудовими, житловими, на соціальне забезпечення, соціальні пільги, соціальне страхування і под.). Саме вони здебільшого порушуються в нашій державі.

Демократія, пріоритет прав і свобод людини, навіть коли вони закріплені в чинній Конституції країни, не обов'язково будуть метою правлячих еліт і лідерів. Розрив між ідеальною моделлю демократії та реальною суспільно-економічною системою України залишається великим. Як справедливо зазначав Б.Рубл, побудова громадянського суспільства вимагає не лише змін у самому інституційному устрої. Демократичні перетворення не менше потребують змін у глибоко укорінених звичках думати й діяти. Громадяни режимів, котрі демократизуються, повинні починати думати інакше про природу політичної гри та влади, переходити від жорсткої політики “хто кого” до політики, орієнтованої на компроміс і створення механізмів залучення населення до політики. Тут існують фундаментальні виклики демократичним перетворенням, оскільки такі трансформації вимагають внутрішніх, психологічних перетворень [29, с.174].

Отже, становлення громадянського суспільства пов'язане з різноманітними ускладненнями трансформаційного періоду, яких зазнає українське суспільство, зокрема, національно-політична невизначеність суспільного розвитку, слабкий вплив громадян на суспільні відносини та владу, несформованість стосунків між громадянами й державою. Не створено дієвого механізму політичної відповідальності, що призводить до взаємного дистанціювання народу та влади, посилює в людей недовіру до влади й відчуття неможливості щось змінити; формується не середній клас як агент і гарант відтворення громадянської культури, а корумповані структури, зацікавлені в збереженні статус-кво; не визначена національна ідея, здатна консолідувати суспільство. Очевидно, для радикальної трансформації конче необхідна відповідальна участь громадян у суспільно-політичному житті.

Аналіз літератури дає змогу виокремити такі напрями обмеження свободи в умовах сучасної демократії: 1) “тиранія більшості” або використання громадської думки для нав'язування стереотипів мислення; 2) послаблення класичних інститутів громадянського суспільства, у тому числі політичних партій і громадських організацій; 3) державний патерналізм, що виявляється в зменшенні свободи заради збільшення рівності; 4) розширення владних повноважень держави; 5) поляризація суспільства в процесі боротьби за електорат; 6) нерівномірність міжнародних взаємозв'язків. Ф.Семенченко до чинників, які впливають на рівень свободи, зараховує також соціально-політичні потрясіння (війни, революції), есканізм, або “втечу від свободи”; господарчу й адміністративну нестабільність за відсутності різноманітних форм контролю, корумпованість демократичних урядів, економічні негаразди в суспільстві [19, с.140].

Розширення демократії ще не означає збільшення свободи. Розгляд демократії як самоцілі, а свободи особи як її складової чи одного з принципів спричиняє викривлення політичної практики, а також критику демократії, навіть заперечення її як цінності.

Характерна ознака та цінність сучасної демократії – це можливість організаційного оформлення й захисту (артикуляції) прав, свобод, інтересів громадян через певні інститути, зокрема, громадські й суспільно-політичні утворення з різною організаційною формою. Такі об'єднання становлять ефективний канал політичної участі, структури соціалізації та соціально-політичної мобілізації; разом із політичними партіями вони сприяють агрегації та просуванню суспільних інтересів у структурах державного управління, доповнюють офіційне представництво й можуть поставати як соціальні “амортизатори”, засіб вирішення конфліктів у суспільстві.

Реалізації політичної свободи перешкоджають: “тиранія більшості” або використання громадської думки для нав'язування стереотипів мислення; популізм; державний патерналізм, що виявляється в зменшенні свободи заради збільшення рівності; послаблення класичних інститутів громадянського суспільства; розширення державних повноважень, поляризація суспільства в процесі боротьби за владу; нерівномірність міжнародних взаємозв'язків; есканізм (або “втеча від свободи”); господарча й адміні-

стративна нестабільність за відсутності різноманітних форм контролю; корумпованість демократичних урядів, економічні негаразди в суспільстві.

Становлення громадянського суспільства в сучасній Україні ускладнюється національно-політичною невизначеністю суспільного розвитку, слабким впливом громадян на суспільні відносини та владу, несформованістю стосунків між громадянами й державою. Не створено також дієвого механізму політичної відповідальності, що призводить до взаємного дистанціювання народу й влади, посилює в людей недовіру до влади та відчуття неможливості щось змінити; формується не середня верства як агент і гарант відтворення громадянської культури, а корумповані структури, зацікавлені в збереженні статус-кво; не визначена національна ідея, здатна консолідувати суспільство.

1. Андрущенко Т. В. Ціннісний дискурс цивілізацій / Т. В. Андрущенко. – К. : Ун-т “Україна”, 2011. – 440 с.
2. Арато Е. Громадянське суспільство: відродження та реконструкція концепції / Е. Арато, Дж. Коген // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби / кер. авт. кол. С. Макеев. – К. : Політична думка, 1997. – 508 с.
3. Вінніков О. Ю. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство “Україна”, 2012. – 80 с.
4. Громадські організації в Україні у 2008 році : стат. бюл. / Державний комітет статистики України. – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2009. – 22 с.
5. Громадянське суспільство в сучасній Україні : специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф. М. Рудича. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 412 с.
6. Режим доступу : http://www.civicus.org/media/CSI_Germany_Country_Report_English.pdf.
7. Кафарська О. Б. Громадянська культура студентської молоді : навч. посіб. / О. Б. Кафарська, І. І. Припхан, Л. Б. Стручкова-Гуменна ; [за ред. В. І. Кафарського]. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – 479 с.
8. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Джон Кін ; пер. з англ. – К. : КІС/АНОД, 2000. – 191 с.
9. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року / І. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 3–6.
10. Курас І. Ф. Українське суспільство на рубежі століть: утвердження реформаторського курсу / І. Ф. Курас // Вісник НАН України. – 2001. – № 2. – С. 23–29.
11. Кухта Б. Політична влада та її рішення / Б. Кухта. – Львів : ЦПД, 2006. – 240 с.
12. Марітен Ж. Нація, політичне суспільство, держава / Ж. Марітен // Консерватизм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 1998. – С. 457–470.
13. Ортега-и-Гассет Х. Старая и новая политика / Хосе Ортега-и-Гассет // Полис. – 1992. – № 3. – С. 136–137.
14. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні : навч. посіб. / [Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін.]. – К. : Либідь, 2008. – 440 с.
15. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 576 с.
16. Реєстр громадських організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>.
17. Резник Ю. М. Гражданское общество как понятие / Ю. М. Резник // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 2. – С. 140–157.
18. Резник Ю. М. Гражданское общество как феномен цивилизации / Ю. М. Резник. – М. : Изд-во МГСУ “Союз”, 1993. – Ч. 1 : Идея гражданского общества в социальной мысли. – 167 с.
19. Семенченко Ф. Г. Політична свобода як цінність суспільного розвитку / Ф. Г. Семенченко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2010. – Вип. 99. – С. 56–59. – (Серія “Філософія. Політологія”).
20. Скрипнюк О. В. Методологічні питання розвитку громадянського суспільства на сучасному етапі / О. В. Скрипнюк // Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності : матеріали Міжнар. наук. конф., 7 квіт. 2008 р., Київ / за ред. О. В. Скрипнюка. – К. : НДІ приватного права і підприємництва, 2008. – 324 с.
21. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; пер. з англ. П. Таращук. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
22. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України. 2002–2006 роки / підгот. Творчим центром Каунтерпарт ; Л. Паливода, О. Кікоть. – К. : Макрос, 2006. – 160 с.